

Falusi térségek a Kárpátok Eurorégióban

Lenkey Gábor*

Bevezetés

Az 1993-ban létrehozott Kárpátok Eurorégió Interregionális Együttműködés az alapító Magyarország, Lengyelország és Ukrajna megyéi mellett a néhány évvel később csatlakozó román és szlovák megyékből tevődik össze és ezen országok szomszédos határmenti területeit foglalja magába. Ez a határon átnyúló együttműködés az első kelet-közép-európai eurorégiós kezdeményezés, mely az Északkeleti-Kárpátok területét foglalja magába, de kiterjed a tőle északra és délre elhelyezkedő dombvidékekre és a Nagy-Magyar-Alföld északkeleti területeire is.

1. ábra: A Kárpátok Eurorégió földrajzi kiterjedése
Forrás: <http://www.tradecarp.com>

Az együttműködés célkitűzése, hogy megfelelő keretet biztosítva hozzájáruljon a térség gyorsabb regionális és gazdasági fejlődéséhez, a jószomszédi és interetnikus kapcsolatok megfelelő szintű kialakításához, a geopolitikai helyzet javításához (SÜLI-ZAKAR I. – LUDVIG ZS. 2001).

A Kelet-Közép-Európai országok közötti jó szomszédi kapcsolatokat már létrejöttével is ápolta a Kárpátok Eurorégió. A kontinens keleti felén – kizárólag posztszocialista országok részvételével – elsőként megalakult CBC szervezet megszületése nem volt egyszerű. A Nyugat-Európában már bevált gyakorlatot sikerült meghonosítani a Kárpátok térségében, s a Kárpátok Eurorégió munkájával, eredményeivel hozzájárult a térség stabilitásához.

* PhD hallgató, Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék
e-mail: lenkey_gabor@freemail.hu

1. Eurorégió

A határ mentén fekvő települések sorsát, a lakosság életének minőségét alapvetően befolyásolja a határ jellege. Javulhat a határ mentén lakók életminősége, ha kibővül az országok, régiók, települések közötti együttműködés lehetősége (pl.: testvérvárosok, munkaerőcsere, természetvédelem, közös terület- és településfejlesztés, kiskereskedelem). Ahol a határok átjárhatósága növekszik, ott az államhatár összekötő jellege erősödik meg, s a helyi fejlesztés nagymértékben építhet új térségi együttműködésekre. Ahol azonban a határok elválasztó, elkülönítő jellege marad erősebb, ott a határrégiókban továbbra is a periféria-jelleg lesz a meghatározó (AMIN, A. – TOMANEY, J. 1995).

Ma már alig találunk Európa térképén olyan határmenti területet, amely ne működne együtt valamilyen formában a határ másik oldalán fekvő régióval. Ezeknek a határon átnyúló együttműködéseknek egyik sajátos földrajzi példája az eurorégió (SÜLI-ZAKAR I. 2008).

Az Európa Tanács keretegyezménye alapján az eurorégió olyan földrajzi terület, ahol határokon átívelő gazdasági, szociális, kulturális, környezetvédelmi vagy más jellegű együttműködés folyik két vagy több állam, illetve helyi önkormányzatai között. Az eurorégió tehát nem nemzetek feletti szervezet és nem is jogi személy, hanem a határ menti együttműködés európai normáknak megfelelő szervezeti formája és intézménye (ILLÉS, 1997).

A Kárpátok Eurorégió legfőbb céljait és feladatait az alapidokumentumok a következőképpen határozzák meg:

- Szervezze, koordinálja azokat a tevékenységeket, amelyek elősegítik a gazdasági, ökológiai, kulturális, tudományos és oktatási együttműködést a tagok között.
- Segítse elő a szövetség tagjai között a közös érdekeltségű területeken a konkrét tervek kidolgozását.
- Segítse elő és könnyítse meg a kapcsolatokat az emberek között, beleértve a különböző területek szakértői közötti kapcsolatokat is.
- Segítse elő a jószomszédi kapcsolat kialakítását a tagok között.
- Segítse elő a területi fejlődést.
- Határozza meg a többoldalú, határokat áthidaló együttműködés potenciális területeit a tagság között.
- Kapcsolja össze és könnyítse meg a tagok együttműködését más nemzetközi szervezetekkel, intézetekkel és ügynökségekkel.

2. Földrajzi adottságok – Mezőgazdaság

A Kárpátok Eurorégió természetföldrajzi adottságaiból adódóan az öt ország mezőgazdasági területéből való részesedése - a térség hegyvidék jellege miatt - kisebb, mint az összterületből való aránya, mely azt is jelenti, hogy az erdő- és rétterület aránya az összterületből a Kárpátok Eurorégióban lényegesen magasabb, mint máshol. Ez az összefüggés egyedül Magyarország esetében nem érvényesül, ahol jelentős az alföldi területek kiterjedése. Összességében az öt ország együttes területének 62,2%-a, a Kárpátok Eurorégió területének 53,9%-a a mezőgazdasági terület. A mezőgazdasági terület aránya az öt ország közül Magyarországon a legmagasabb. A szántóterület alacsonyabb aránya is jellemző az eurorégióra, ami ugyancsak a domborzati adottságokkal függ össze. Ebből adódóan minden országban nagyobb a gyepterület (rét, legelő) aránya, mint az ország más részein és néhány országban magasabb a kert, gyümölcsös és a szőlő aránya is.

Elmondható valamennyi országról, hogy az agrárnépeség aránya a Kárpátok Eurorégió területein magasabb, mint az országos átlagban. A népesség és a keresők struktúrája tehát minden ország esetében az eurorégióban a „legagrárabb” jellegű. Összefügg ez az iparosodottság alacsonyabb fokával, de a szolgáltatások fejletlenségével, a terciér ágazatokban való csekély foglalkoztatással is.

A munkaerő/föld arány a munkaerő irányába tolódik el a nemzeti átlagokhoz képest minden országban, Magyarország kivételével. Még inkább igaz ez, ha a földek minőségét is figyelembe vesszük és ekkor talán már Magyarország sem kivétel, mint ahogyan a szántóterület/agrárnépeség arányban sem. Ez azt jelenti, hogy a Kárpátok Eurorégióban jelentős relatív agrár-túlnépesedés van. Ennek arányai országonként persze differenciáltak, de elmondható, hogy az egész régió egyik legfőbb problémája az agrár-túlnépesedés.

A kedvezőtlen természetföldrajzi és talajadottságokból, a szántóterület alacsonyabb arányából, valamint a mezőgazdasági termelés technikai színvonalának az ország más területeitől elmaradó színvonalából adódóan az egy hektár mezőgazdasági területen létrehozott termelési érték jóval elmarad az országos átlagtól. Az eurorégió területének országos agrártermelési értékekből való részesedése tehát alaposan elmarad a mezőgazdasági területből való részesedésétől. Az agrártermelés intenzitása jelentősen elmarad az országos átlagtól, tehát a régióhoz tartozó terület nemcsak ipari, hanem agrár szempontból is kevésbé

fejlettnak minősíthető. Az agrártermelés intenzitásának országostól való elmaradásában természetesen jelentős országonkénti különbségek figyelhetők meg. A Kárpátok Eurorégióinak az országok agrárnépességéből való részesedése jelentősen meghaladja az agrártermelési értékből való részesedést, azaz az agrártermelékenység színvonala mindenhol elmarad az országos átlagtól. Ez részben az agrár-túlnépesedés következménye, de részben a társadalmi-gazdasági elmaradottságnak is jele (SÜLI-ZAKAR I. 2003).

3. Társadalom – Gazdaság

A Kárpátok-Eurorégióhoz tartozó területek saját országaikban mind társadalmilag, mind gazdaságilag periferikus helyzetűek. E régiók túlnyomó többségét környezeti problémák, az infrastruktúra hiánya, a munkanélküliség, a gazdasági együttműködés problémái, valamint politikai, pszichológiai és társadalmi-kulturális problémák sújtják. Ezeken túlmenően (persze, részben e nehézségek következményeként is) nehézségekbe ütközik a határokon átnyúló fejlesztési programok kialakítása, a partnerség hatékony működtetése. Tovább bonyolítják a helyzetet az EU-források felhasználásának előfeltételei: ezekhez általában többéves időszakra szóló integrált programok szükségesek, míg e régiókban a programok jelentős része szektorspecifikus és nem tekint előre egy-két évnél hosszabb távra (SÜLI-ZAKAR I. 2008).

Egy térség regionális szerkezete lassan módosul. Egyes elemei – például a településrendszer – akár évszázados, más összetevői – például az infrastrukturális-kommunikációs hálózat – sok évtizedes léptékben változik. Ezen általános tételek dacára a gazdaság állapotában, a városi vonzaskörzetekben, a lakosság foglalkoztatásában és területi mobilitásában viszonylag gyors változások következtek be a Kárpátok Eurorégió területén az alapítást követő években.

Azt mondhatjuk az utóbbi években Közép-Európa keleti részén olyan alapvető társadalmi-gazdasági változásokat hozott, hogy ezek regionális lenyomata már ma is látható. E változások már hosszabb ideje formálódó rejtett regionális folyamatokat is hirtelen a felszínre hoztak. Az új jelenségek két okcsoporttal magyarázhatók:

- a magángazdaság növekedése, a piacgazdaság kezdődő kiépülése és a gazdasági szereplők közvetlen kapcsolata a nemzetközi gazdasággal,
- az utóbbi húsz év új (a fejlett gazdaságokat jellemző) térfolyamatai megjelentek, megkezdődtek Kelet-Közép-Európában is.

Az elmúlt évtizedekben a periferizálódó Kárpátok Eurorégióhoz tartozó területek társadalmi-gazdasági elmaradása egyre hangsúlyozottabbá vált. A Kárpátok Eurorégió számára az egyik legfontosabb kitörési pont a határok elválasztó szerepének csökkentése, a határmenti külkapcsolatok erősítése.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a Kárpátok Eurorégióhoz tartozó térségek az országokon belüli differenciálódási folyamatok vesztesei. Az átalakuló Kelet-Közép-Európában az országok a társadalmi-gazdasági átalakulás különböző fázisában vannak, s ennek megfelelően a Kárpátok Eurorégió régiói is az átmenet különböző szintjén állnak, ami igen megnehezíti összehasonlításukat, illetve közös jellemzésüket.

4. Falusi társadalom

Napjainkban a Kárpátok Eurorégió gazdaságainak átalakulása elmélyült területi válság körülményei között megy végbe. A területi válság alapvető jellemvonása a térség „leszakadása” az egyes országok centrumtérségeitől. A Kárpátok Eurorégió megyéiben a gazdaság átalakulását súlyos munkanélküliség kíséri, hiszen a régió területén alig találunk néhány olyan települést, ahol a munkanélküliségi ráta nem éri el minden országban az országos átlag kétszeresét. Tehát az itt lévő vajdaságok, megyék és oblasztyok az elmúlt években saját országaikban mindvégig élen jártak a munkanélküliségi rangsorban.

A Kárpátok Eurorégió falusi társadalma az utóbbi években egy sor kellemetlen, az életet drasztikusan megnehezítő (külső és negatív) hatást volt kénytelen elviselni. Ezek között a keleti exportra kiépült nagyipar termeléseszkökenése és az elavult felszereltségű vidéki telephelyek bezárása miatti elbocsátások, s a gyorsan növekvő munkanélküliség kiemelkedő szerepet kapott. A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági és politikai válsága következtében mindjobban szétszakadt az a falusi szociális védőháló, mely a kilencvenes évek elejéig (pl. a melléküzemági tevékenységen keresztül) néhány országban nem elhanyagolható stabilizáló tényező volt (LUDVIG ZS. – SÜLI-ZAKAR I. 2000).

A nyolcvanas évek végén a nehézipari nagyüzemek mellett a „vidéki iparosítás” eredményeként létrehozott bedolgozó üzemek és tsz-melléküzemágak mentek tönkre, s bocsátották el főleg falusi dolgozóikat. Az eurorégió területén az agrártevékenység nem kínál végső megoldást a falusi foglalkoztatási gondok megoldására. Ugyanakkor a családi gazdaságok gyors terjedése, az önellátás fokozódása azt bizonyítja, hogy az egyes országokban nincs megfelelő fizetőképes kereslet a mezőgazdasági termékek iránt.

A Kárpátok Eurorégió területén a munkanélküliség most is több körzetben meghaladja a 30%-ot. A munkanélküliség egy része itt is természetesen strukturális jellegű, tehát a munkaerő képzettsége és az új munkahelyek igénye között van a különbség. Ugyanakkor nagy a veszély, hogy a képzetlen, alacsony kulturális szinten álló munkanélküliek (akik itt a munkanélküliek igen nagy hányadát jelentik) kiszorulnak a munkaerőpiacról, s végérvényesen a társadalom perifériájára jutnak. A munkanélküliekre vonatkozó régiós átlagszámok mögött egy területileg meglehetősen differenciált kép húzódik meg, a munkanélküliség korántsem jelent azonos gondot mindenütt.

A gazdasági élet átalakulása, válsága miatt az ipar, ahogyan a közelmúltban, úgy a jövőben is inkább munkaerő-kibocsátó lesz, s a terciér ágazatok jelentős munkaerő-felvételére esetleg még évekig is várni kell. (Ez a várható fellendülés is elsősorban csak a fiatalabb és képzettebb, az átképzésre alkalmasabb rétegek számára jelent majd elhelyezkedési lehetőséget.) Ugyanakkor a régió területén végzett kutatások során arra figyeltek fel, hogy a mezőgazdasági tevékenység bővülése, s főleg szerkezeti átalakulása bizonyos mértékben enyhítette a rohamosan növekvő munkanélküliség kedvezőtlen társadalmi-gazdasági hatásait.

5. A falusi térség jövője a Kárpátok Eurorégióban

A Kárpátok Eurorégió falusi térségeinek átalakulása az alapvető tendenciákat illetően lényegében azonos módon zajlik az összes országban. Társadalmi-gazdasági hatását illetően azonban ez a folyamat a régióban (az agrárágazat itteni meghatározó súlya miatt) nagyobb változásokat indukál, mint az egyes országok centrumtérségeiben. Alapvető gond az, hogy a régió mezőgazdasága nem elveszítette, hanem átmenetileg nélkülözni kénytelen megszokott hazai piacának igen jelentős hányadát. Az igazi piacvesztés tehát az országon belül és elsősorban a hazai lakosság fizetőkép telensége miatt következett be.

A ma látható üzemi struktúra természetesen csak induló állapotként fogható föl. A piaci, jövedelmezőségi, finanszírozási lehetőségtől függően a vállalkozások koncentrációja megállíthatatlan folyamat. Persze mindezt a piaci versenyképesség fogja vezényelni, s ez követelni fogja a versenyképes méretekre törő koncentrációt. Napjainkban az eurorégió mezőgazdaságának egészében már meghatározó szerepet játszik a magántulajdon. Az agrárnépesség ugyanakkor társadalmilag széttagolt és feszültségekkel telített. Az előrelépést hátráltatja a földpiac csaknem teljes hiánya, az alacsony földárak és a földtől fizikailag elszakadt tulajdonosok magas aránya.

Az új agrárvállalkozók jelentős száma azzal is magyarázható, hogy az elmúlt évtizedek gyors foglalkozási átrétegződése nem volt tökéletes. A falusi lakások megtartása, a rokoni kapcsolatok ápolása, a szerény és nem elégséges ipari fizetések miatt mindvégig jelentős kereset-kiegészítést biztosító „második (agrár) gazdaság” megléte egy félpaszti állapotot tartott életben, melyből viszonylag könnyen „visszarétegződött” az ipari munkahelyén feleslegessé vált egyén.

A Kárpátok Eurorégióban a családi gazdaságok terén valószínűsíthető egy gyors koncentrációs folyamat beindulása. Szerencsés esetben ez talán majd egybeesik azzal, hogy a gazdaság egyéb szektorai – főleg a terciér ágazatok – munkaerőigénnyel jelentkeznek. Ebben az esetben ugyanis biztosra vehető, hogy a falusi agrárvállalkozók zöme felhagy az egyébként is csak alacsony életszínvonalat, vegetálást biztosító mezőgazdasági tevékenységével. Az agrártermelés intenzitásának országonkénti elmaradásában is természetesen jelentős országonkénti különbségek vannak (SÜLI-ZAKAR I. 2008).

Az agrárpiac nekilendülésével az új kihívásokra nem a mai paraszti zárványterületek, hanem a nagygazdaságokkal eddig is szimbiózisban élt piacorientált családi vállalkozások lesznek képesek megfelelő választ adni. A jövőben a családi munkán alapuló, szűk profilú családi vállalkozások jelenthetik majd az agrártermelés bázisát. Rugalmas és folyamatos átmenet szükséges, elsősorban az agrártermelés jellegéből adódóan, mely az ellátás biztonsága miatt is egy bizonyos kontinuitást követel meg. A piacgazdaságokban reális kényszere van az innovációk keletkezésének, terjedésének, befogadásának.

Alapvető kérdés marad a jövőben az eurégió falusi átalakulása szempontjából az, hogy mennyire sikerül az egyes országokban a falusi térségek multifunkcionális fejlesztését megoldani. Ebből a szempontból különösen a falusi turizmus tartalékai a nagyok, hiszen a természeti adottságok az Északkeleti-Kárpátok területén kiválóak. A Kárpátoknak ez a térsége pl. Európa síparadicsoma lehetne, természetesen amennyiben a nélkülözhetetlen alpinfrasztruktúrát kiépítenék.

A Kárpátok Eurorégió területén a falusi térségek felemelkedéséhez a termelési struktúra nagymértékű intenzifikálása szükséges, s az, hogy a falusi lakosság a mezőgazdaság mellett jelentős kiegészítő jövedelemre is szert tehessen.

Összegzés

A Kárpátok Eurorégió létrehozásának célja az volt, hogy megfelelő szervezeti keretet biztosítson a tagoknak a határokon átnyúló együttműködések koordinálására, valamint hozzájáruljon egy gyorsabb regionális és gazdasági fejlődéshez, s természetesen a jószomszédi kapcsolatok kialakításához az érintett országok és népek között (SÜLI-ZAKAR I., 2003).

A Kárpátok Eurorégió mezőgazdaságának piac- és jövedelemtermelő-képességének drámai zsugorodása különösen nagy veszélyekkel fenyegeti a tipikus falusi agrártérségek népességét. Számukra a termelés és az értékesítés nagysága nem elvi, nem is költségvetési, hanem – más alternatív megélhetési lehetőségek híján – létkérdés.

A Kárpátok Eurorégió területén a gazdasági helyzetben lényeges változást a jövőben egyrészt az érintett országok általános gazdasági fellendülésétől, másrészt az EU-s források nagyobb szerepétől várhatunk. Ez utóbbihoz a pályázati lehetőségek eddiginél sikeresebb kihasználása szükséges.

A politikai jellegű akadályok mellett az együttműködést lassító tényezőkként jelentkeznek a tagországok eltérő gazdasági, társadalmi és infrastrukturális viszonyai is. Ezek olyan negatív tényezők, amelyeket a Kárpátok Eurorégió önmagában nem képes megoldani, de konstruktív javaslatokkal megkönnyítheti a döntéshozók munkáját. A régió belüli eltérő gazdasági feltételek és az ezekből adódó különböző szintű gazdasági fejlettség ugyancsak gátolja a határmenti együttműködés előrehaladását.

A Kárpátok Eurorégióról, annak anyagi háttéréről megszerzett ismeretek alapján jelenleg az egyedüli nagyszabású változást a finanszírozási kérdésben közép- és hosszútávon egyaránt az Európai Unió forrásoktól lehet várni.

E súlyos társadalmi-gazdasági helyzetből való kilábalás a kelet-közép-európai országok általános fellendülésétől, illetve az uniós források kibővülésétől várható. Természetesen ez utóbbihoz az eddigi pályázati lehetőségek eddiginél sikeresebb kihasználása szükséges. A felmerülő problémák ellenére a Kárpátok Eurorégió tevékenysége reális kitörési lehetőséget nyújthat a térség gazdasága számára, sőt segítséget jelenthet az itt meglévő etnikai-kisebbségi problémák megoldásában is.

Amennyiben ezek a célok teljesülnek, akkor a Régiók Európájában a Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség a jövőben valóban híd lehet, amely összeköti a térség országait, és kontinensünk nagytájakait, és eszköz lehet a régió sikeres társadalmi-gazdasági felemelkedéséhez.

Irodalomjegyzék

- AMIN, A. – TOMANEY, J. (1995): The Regional Dilemma in a Neo-liberal Europe. In: European Urban and Regional Studies 2. pp. 171-188
- ILLÉS I. (1997): A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet- Európában. In: Tér és Társadalom. XI. évfolyam 2. szám pp. 17-28
- LUDVIG ZS. – SÜLI-ZAKAR I. (2000): A Kárpátok Eurorégió együttműködés mérlege: Eredmények, problémák, perspektívák. – Oktatási Minisztérium. Eurotronik Rt. Budapest, 139 p.
- SÜLI-ZAKAR I. (2000): A falusi térségek átalakulása a Kárpátok Eurorégióban, In: A falu, 2000. XV. évfolyam 1. szám, Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, pp. 61-70.
- SÜLI-ZAKAR I. – LUDVIG ZS. (2001): A Kárpátok Eurorégió (Egy határokon átnyúló együttműködés eredményei), In: Területi Statisztika – A Központi Statisztikai Hivatal Folyóirata 4. (41.) évfolyam 4. szám, 2001. július, Regiszter Kiadó és Nyomda Kft. Budapest pp. 373-386
- SÜLI-ZAKAR I. (2003): Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség tíz éve, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 421 p.
- SÜLI-ZAKAR I. (2008): Kárpátok Eurorégió – 15 év a határokon átívelő kapcsolatok fejlesztéséért, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 502 p.